

En andagtsbog fra Øsløs

Bidrag til herrnhutismen i Vester Han Herred

omkring 1800

Af Tom Mortensen

Grenå

For læsere af denne årbog og dens forgængere er der ikke noget nyt, at herrnhutismen i sidste halvdel af det 18. århundrede var en del udbredt i Thy, i Han Herrederne og på Mors. Denne kirkelige retning, hvis åndelige centrum herhjemme var - og er - Christiansfeld, nævnes flere steder i litteraturen, således også af N. Sodborg, der her i årbogen har skrevet om præsterne i Øsløs-Vesløs-Arup pastorat¹). Når jeg trækker denne artikel frem, skyldes det, at Sodborg her fremstiller, hvorledes herrnhutismen kom til disse egne.

Ifølge Sodborg udviklede en herrnhutisk menighed sig med stor hast, da Anders Langgaard i 1738 blev præst i Klim-Thorup-Vust. Det røre, som udviklede sig omkring den nye forkyndelse i løbet af 1740'erne, bevirkede dog, at Langgaard måtte trække sig tilbage, og det herrnhutiske centrum på egnen blev derefter Øsløs, hvorfra præsten Cay Praëm fra midten af 1750'erne ledede bevægelsen nord for Limfjorden.

Menighedslivet var tæt forbundet med personen Cay Praëm, der bestred embedet som præst fra 1753 til 1783. Vækkelsen kulminerede i 1770'erne, da de vakte fra hele

egnen søgte mod Øsløs²). I årene 1771-1772 indrettedes endog i Øsløs et såkaldt societet, et fællesskab af de troende, som i 1774 talte 87 medlemmer³). Praëm var uddannet i herrnhutismens moderby Marienborn og havde før ansættelsen virket som vajsenshuslærer i København. Efter Praëms død skrumpede medlemstallet i societetet langsomt ind: i 1799 var der endnu 40 medlemmer, i 1801 54, men i 1808 kun 15 medlemmer tilbage, og societetet blev nedlagt⁴).

Der eksisterede dog helt op i 1820'erne en svag forbindelse til Christiansfeld, hvorfra emissæren Frands Lund havde en fast rute over Skjern, Han Herrederne, Vendsyssel, ned over Ølgod til Fyn.

¹ N. Sodborg: Præsterne i Øsløs, Vesløs, Arup Pastorat. Historisk Årbog for Thisted Amt 1915 og 1916. Se også Jens Damsgaard: Herrnhutismen i Vester Hanherred, samme årbog 1906.

² Se nærmere hos F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland s. 127 og hos A. Pontoppidan Thyssen: De ældre jyske Vækkelser, Brødremenigheden s. 144.

³ Samme som note 2. Ifølge Sodborgs oplysninger talte societetet i glansperioden over 100 medlemmer.

⁴ Tallet 40 ifølge en "Verzeichniss det Orte in Jürland wo wir unsere Geschwister (dvs, søskende) und Freunde besuchen"; fortegnelsen er nævnt hos Potoppidan Thyssen. Cay Praëm døde 1791, men overlod allerede 1783 embedet til sin søn, Ole Bagger Praëm. Denne videreførte faderens virke, men døde allerede 1802. Tilsyneladende hører det herrnhutiske menighedslivs ophør altså tæt sammen med disse dødsfald. (Sodborg).

Endnu i 1822 besøgte han familierne Niels og Christian Andersen på Hannæs, sikkert de sidste af menigheden. Frands Lund fortsatte helt til 1846 disse rejser, men allerede fra slutningen af tyverne var hans virksomhed præget af den nye vækkelse, der blev til Indre Mission⁵).

Med hensyn til herrnhutismens eller brødremenighedens religiøse indhold må jeg henvise til fremstillingen i De ældre jyske Vækkelser (se listen over benyttet litteratur), hvor menighedens trosvaner og religiøse liv er beskrevet. Mit ærinde i denne sammenhæng er at præsentere en lille bog, som både er et dokument om det ovenfor beskrevne troscentrum i Øsløs og samt idig, som andagtsbog, har været en del af det.

Kun en tilfældighed har bragt bogen frem igen, eftersom jeg fandt den hos en marskandiser i Århus for et par år siden. Hvordan den er havnet der, kan man nu kun gisne om, men den bærer på et af bladene et håndskrevet nr. 1845, hvilket nok må betyde, at den har været en del af et bibliotek engang, sikkert et præstebibliotek.

Bogen er i oktavformat, slidt, med dog endnu holdbart hellæderbind med spor af guldtrykte blomster på ryggen og enkle, guldtrykte dekorationer på for- og bagside. Indbinding og dekoration tyder på tiden omkring 1770.

Bogens indhold er mere broget og kompliceret. Bogen består nemlig i fortløbende rækkefølge af:

- a) 3 håndskrevne blade.
- b) Brudens Eller Den Troende Siels Hierrelige Forlængsel Efter Nøiere Forening Med Sin blodige Brudgom Christo JESu. Kiøbenhavn, 1757. Trykt hos C. G. Glasings Efterleverske, ved Nicolaus Møller.⁶
- c) 27 håndskrevne blade.

Hertil skal lægges bogens forsats og bagsats, der begge er beskrevne. Fælles for hele bogens indre er tegnene på slid. Snavsede fingre har sat deres spor, som gør den undertiden blegede skrift utydelig og ulæselig flere steder. Men i betragtning af, at bogen har været en brugsbog, er den sluppet lempeligt gennem de 200 år: et trykt blad mangler, og der er revet er hjørne af et håndskrevet blad.

Samtlige utrykte blade har jeg nummereret fortløbende. Bindets første blad hedder altså pag. 1r og 1v. Pag. 4r og 4v bliver det første blad efter den trykte salmesamling. Alle de håndskrevne blade er tæt beskrevet med salmer og sange og vers af religiøst indhold. Kun blad 1or er helt blankt. På de ialt 30 blade (60 sider) har fire eller fem forskellige hænder nedskrevet, nedkradset eller smukt prentet 76 forskellige digte eller stumper af digte spændende fra en enkelt strofe på fire vers (f.eks. 3or) lige til salmer på 12 strofer, der breder sig over flere sider. Nogle få af numrene er bare på et par tilsyneladende

⁵ Se Vækkelsernes Frembrud bind V. De senere jyske vækkelser s. 38.

⁶ Bibliotheca Danica bind I, 373. Bogens antal sange er opgivet til 46. Muligvis en trykfejl, eftersom nærværende udgave har 56 nummererede sange. Udgaven har 48 sider, hvoraf de 3 sidste er register. Ifølge venlig meddelelse fra sognepræst Urban Schrøder, Varmæs, er Den Troende Siel et uddrag af "Femte formerede Oplag" 1757 af den større herrnhutiske sangbog "En Liden Samling Af Adskillige Vers og Sange Til Opmuntring Og Opbyggelse sammenskreven". Denne bog udkom første gang 1743 i København og var oversat fra tysk. Det nævnte 5. oplag svulmede op til 312 sider og er udgivet af samme Nicolaus Møller på samme forlag som Den Troende Siel. Urban Schrøder slutter derfor også, at Den Troende Siel må være udgivet for Møllers egen regning, mens den store sangbog må være udgivet for societeter i København.

løsrevne linier. Foran langt de fleste tekster, selv de korteste, er der på tysk eller dansk en melodiangivelse. Nogle få af teksterne er skrevet på tysk, langt de fleste på dansk, og endelig nogle stykker på et særdeles ubehjælpsomt dansk. Men herom senere.

Vigtigt for bestemmelsen af bogens tilknytning til Øsløs er bogens forsats. Her står nemlig øverst:

Ano 1794
d ii Ocrobr
Er Min föseltsdaag
Anne Anders Datter
Øslös.

Resten af forsatsen er optaget af følgende (med samme hånd men med andet blæk):

Ano 1796 Er Min sön Niels Andersen föd
d 19 Maije
Ano 1798 d 20 Aprill var Min Datter Anne
Katrine föd
Ano 1800 Den 20 Febru var Min Datter
Christi Ane föd

Det sidste ord, föd, har der ikke været plads til på forsatsen, så det står øverst på blad 1r, hvor også det tidligere nævnte biblioteksnummer står (langt senere med sort blæk), og hvor den første håndskrevne tekst begynder.

Anne Andersdatters navn er skrevet endnu engang i bindet, nemlig bag på den trykte bogs titelblad og ganske klart med en anden håndskrift end på forsatsen: Anne Anders Datter Øsløs⁷). Under hendes navn er senere skrevet: Iver Nielsen Øsløs, sikkert Ivers egen håndskrift. Endelig bærer blad 4r navnet Niels Andersen skrevet med samme hånd, som skrev Annes navn bag på ritelbladet⁸).

Om disse navne har landsarkivet i Viborg oplyst følgende: Den 11. oktober blev Anders Christensen og hustru Else Nielsdatters datter Anne født ifølge kirkebogen for Øsløs 1794.

Ved folketællingen 1801 bestod familien af:

Anders Christensen,	43 år gl.,	bonde og gårdbeoer
Else Nielsdatter,	37 år gl.,	hans kone
Niels Andersen,	5 år gl.,	deres barn, ugift
Anne Andersdatter,	7 år gl.,	deres barn, ugift
Anne Cathrine		
Andersdatter,	3 år gl.,	deres barn, ugift
Christiane Andersdatter,	1 år gl.,	deres barn, ugift
Simon Poulsen,	19 år gl.,	tjenestedreng, ugift ⁹).

Eftersom navnerækken på forsiden er skrevet med samme hånd, og alle navnene forbindes med ordet "min", må

⁷ Forskellen på stort A og ö over for ø i Øsløs er tydelig.

⁸ Uomtvistelig identitet mellem stort A i Anders Datter og Andersen, ligesom det lille slut-s i Anders og Niels er helt ens. Desuden samme blæk.

⁹ Venligst meddelt i brev fra Landsarkivet d. 8.01.1981. Sodborg gengiver i årbogen 1916 s. 59 en liste over brødremenighedsmedlemmer i Øsløs 1765. Her forekommer tre mænd med navnet Christen og tre med navnet Niels. Her skal familiens forfædre nok søges. I den i note 4 nævnte "Verzeichnüss", der er dateret 1801, nævnes en Christen Andersen. Kan dette være Anders Christensens gamle far?

rækken være nedskrevet af enten Anders Christensen eller Else Nielsdatter. Samtidig må udtrykket ”min fødselsdag” vel betyde, at forældrene har brugt denne formulering for derved at angive, at bogen nu tilhørte Anne Andersdatter.

Endvidere må man slutte, at navnerækken er indført år 1800 eller lidt senere. Det er ikke fastslået, om parret fik flere børn, hvis navne man så kunne forvente indført i listen på linje med de andre. Desuden kan man måske slutte, at Ane Andersdatter ved en senere lejlighed har indført sit navn bag på det trykte titelblad: der var ikke plads andre steder. Hvornår eller ved hvilken lejlighed kan ikke fastslås, men skriften er fast og moden. Mere uklare er forholdene omkring Niels Andersens navn, der jo er skrevet med samme hånd som Anne Andersdatters bag på titelbladet, og som derfor ifølge ovennævnte også skulle være skrevet af Anne Andersdatter. Men hvorfor skulle hun gøre det?

En antydning af, at alle teksterne i håndskriftet skulle være Niels Andersens produkt modsiges af, at så mange forskellige håndskrifter kan fastslås der. En anden mulighed er måske mere sandsynlig: De håndskrevne blade har eksisteret som ”bog” for sig på lige linje med ”Den troende Siel”. På et givet tidspunkt er de to bøger givet til familiens to ældste børn Anne og Niels, og en af forældrene har da noteret børnenes ejerskab ved at skrive deres navne. Senere er de to bøger indbundet sammen, idet man jo uden videre har kunnet pille et halvt læg ud af håndskriftet - altså 4 blade og indbinde dem før den trykte bog. Samtidig har den anden af forældrene nedskrevet listen over børnene, idet listens sidste ord, föd, jo står øverst på bl. 1 af håndskriftet. Endelig markeres det i børnelisten, at hele bindet nu tilhører Anne Andersdatter.

Med denne forklaring skabes der, så vidt jeg kan se, bedst sammenhæng mellem skæringsdatoen 1800 (sidste barn), de forskellige navne indført med forskellige hænder, bindets alder - der stilmæssigt må ligge en del før 1800, men sagtens kan forekomme så sent i det traditionelle landlige miljø og endelig håndskriftets indhold og skrifttyper, der tydeligvis ligger før 1800.

Men andre forklaringer er måske rigtigere. Blandt andet er mit argument med det halve læg tyndt, eftersom der ikke kan gives nogen forklaring på, hvorfor den vigtige tekst på blad 1 oprindeligt skulle have stået bagest i håndskriftet. Det skal den nemlig, idet det er her, der mangler et halvt læg. At forsats såvel som bagsats er af samme papir som håndskriftet og ved indbindingen blot er klæbet sammen med det dekorede forsatspapir, punkterer også til dels mit argument om, at de første 3 blade allerede ved indbindingen skulle have været beskrevet.

Nok om det, en endelig løsning bliver det utvivlsomt vanskeligt at finde. Det sidste navn, Iver Nielsen, må vel betyde, at bogen på et senere tidspunkt er overgået til Niels Andersens søn. Problemet er blot, at der hidtil ikke har kunnet fastslås en søn af dette navn. Det lokalhistoriske arkiv meddeler, at folketællingen 1845 anfører Niels Andersen som gårdmand og lægdsmand. Han er da 49 år og gift med Maren Katrine Sørensdatter, 35 år. Børnene hedder Anders (14 år), Else (13 år), Maren (10 år), Inger (7 år) og Ane (5 år). Forekomsten af Iver Nielsens navn i en bog, som tydeligt har slægtstradition, må jo dog nok betyde, at han er i familie med de øvrige navne. Arkivet meddeler ved samme lejlighed, at man ikke på nuværende tidspunkt kender andre oplysninger om familien, så vi

heller ikke ad anden vej kan opklare problemet¹⁰). På Iver Nielsens tid har bogen dog sikkert hovedsagelig haft affektionsværdi, eftersom det menighedsliv, Iver Nielsen kan have deltaget i, snarest har været præget af Indre Mission. Ifølge oplysningerne ovenfor om herrnhutismens hendøen allerede i århundredets begyndelse, kan Niels Andersen selv måske heller ikke have brugt bogen som andagtsbog, medmindre hjemmets opdragelse og tradition har holdt ham fast i en form for herrnhutisk trosliv. Det er jo givet, at grænserne mellem herrnhutismen, der i sig har mange pietistiske træk, og Indre Mission i begyndelsen har været flydende. Teoretisk set kan Niels Andersen godt være den Niels Andersen, som Frands Lund endnu i 1830'ernes begyndelse opsøgte på sine årlige rejser¹¹). På det tidspunkt har Niels Andersen, Øsløs, været nygift, idet folketællingen 1834 angiver, at hans kone Maren var 24 år og deres ældste, Anders, 3 år¹²).

Af hele denne omstændelige beskrivelse af Øsløs-bogens navne og dens helt specielle indhold kan man se, hvor vanskeligt det kan være at rede trådene ud, når man tager fat på dokumenter fra de anonyme bondemiljøer i gammel tid. Bogen må i alt fald i 3 generationer have hørt hjemme i Øsløs og må have betydet noget for de mennesker, som har ejet og brugt den.

Den trykte bog i bindet, ”Den troende Siels Hjertelige Forlængsel”, kendes og er tilgængelig. Af den håndskrevne del derimod bør der her gengives nogle eksempler, som er karakteristiske for indholdet. Først Wundenlitanei-varianten, der jo som den eneste er indført med en særdeles øvet, ja professionel håndskrift:

1 Meine Leiche Jesu!
meine, ja meine!
mir ist s, als lägest du ganz alleine
für mich so da.

2 Milde Stirne Jesu!
vom Tods Schweiss schimrig
u: dabey wie über erwas kümrig,
doch nicht um mich.

3 Sanfte Augen Jesu!
ihr wäret wohl zu heüt.
Der grosse Sabbath war eure Ruhzeit
wenn seh den ich?

4 Keüsche Wangen Jesu!
wie eingefallen!
Möchten die Zähren meiner Wangen wallen
und feüchten eüch!

5 Holde Lippen Jesu!
wie blass, wie grünlich,
und dabey dennoch weiss, wie ganz glühelich
vom Creüz Altar!

6 Schönes Antliz Jesu!
wann wird doch meines

¹⁰ Meddelt af Thisted byhistoriske Arkiv i brev af 11.03.1981, som hermed takkes for hjælpen.

¹¹ Nævnt i De senere jyske Vækkelser s. 52.

¹² Jf. brevet nævnt i note 10.

einmal so aussehn, wie jerzo deines?
wenns auch so liegt.

7 Seegens Hände Jesu!
so todtenfarbe!
Nehmt auf eine jegliche Nagel-Narbe
den wärmsten Kuss!

8 Eüch, ihr Finger Jesu!
seh ich noch zittern,
wie ihr den Süssteig in eurem bitterm
Tods-Angst-Schweiss weicht.

9 Blutigs Herze Jesu!
noch halb im Pochen!
Drin Myrrhe, dran ich mich heil gerochen,
Behalte mich!

10 Müde Fusse Jesu!
Nun ruht ein bissgen,
und nehmt ein andächtigs Abschieds Küssgen
auf beyde Schwär' n.

11 Du der Zähen Jesu!
ihr leztes Spizgen:
säh ich dich in der Wolk durch ein Ritzgen,
wir würde mir!

12 Wenn du, *Leichnam Jesu!*
wirst wied'r erscheinen,
so hört dein Täublein gleich auf zu weinen,
das girrende.¹³).

Teksten er et typisk eksempel på brødremenighedens fromhedsliv, hvor man netop gang på gang kredsedde omkring Jesu blod og sår, deraf navnet "sårlianier". Teksten kendes i mange varianter, idet menigheden ved de særlige "syng- eller sangtimer" skød vers ud eller varierede dem efter behov¹⁴).

Der er i håndskriftet endnu et par tyske tekster med samme indhold: den troende som bien, der bliver salig af sit ophold i hullet i Jesu side, f.eks. "ins Lämmleins grosse seiden Loch", dvs. i lammets store hul i siden. Samme billedbrug ses i denne lille tekst:

Nr. 17

Ach Lam! Bliv du evindelig
mig nær med Dine Vunder,
saa synger ieg ret frydelig,
har idel salige Stunder;
Men naar mit hierte savner Dig,
og du ey stædse er for mig,
græder ieg med Maria.

Hvor gaar det dog en orm saa vel,
naar den i dine Vunder,
med blod bestænkt paa Liv og Siæl
til bringer alle Stunder,
fra Morgen ind til afftens Stund
i en Guds glæde mange Lund,
der giör vort Liv her vigtig.¹⁵)

Arven fra pietismen og den velkendte brorsonske salmetone genfindes i dette lille smukke digts enkelhed og inderlighed:

Nr. 24

Melodi: Alleneste Gud i himerig - Allein gott in der höh -
Min brudgom skiön, kom ind til mig,
og bo udi mit hjerte; o, lad mig
ivrig Kysse dig, det bryde kan
min smerte. Ack lad din søde Kierlig
hed saa föles, ar ieg icke ved af anden
Ting at sige. - Du livsens bröd,
O Jesu Christ, Kom giv mig dig at smage.
Kom blodig Kilde, som forvist
al afmagt kan borttage.
Jeg er i Dig og
du i mig.
Emanuel. Evindelig, skal vi
tilsammen blive.¹⁶).

Denne tekst er aftrykt sådan som den - og de fleste er nedskrevet i håndskriftet. Inddeling i strofer er der nok tale om, men sjældent opdeling i linjer eller vers.

Som eksempel på tekster, der er skrevet på et blandingssprog, eller vel rettere skrevet på dansk af en udlænding kan anføres:

Nr. 65

lam so kier ver du os ner
os dine arme stünder
du som met töd og dit blod
röd os köber du vor (ulæseligt)
gör nu da vor glæde stor
her boo denne node goed
vær du med dit blod og
saar vore hierder gennem
gaa(. . .)¹⁷)

Tydeligere er nok en lille tilføjelse til nr. 69:
Schiul mig Jesu i din Siide og affto mig i det blott In
schlutt der for mig o Jesu i din siel.

Bladene 15v til og med 28rr er stort set beskrevet med samme hånd, og det er karakteristisk, at denne del af håndskriftet indeholder en række længere tekster, der i regelmæssige strofer breder sig ned over siderne. Fra dette afsnit stammer nr. 54:

¹³ Bl. 1r-2r

Side 58 i De ældre jyske Vækkelser omtales en variant at dette "saarliranier" efter brødremenighedens liturgiske sangbog 1816. Det fremgår heraf, at de to første linjer i hver strofe blev sunget af et kor, mens resten blev sunget af menigheden. Også i denne variant er det karakteristisk, at Jesu legeme besynges detaljeret fra top til rå. Samme sted nævnes det, at "saarliranier" oprindeligt havde 23 strofer, men i den liturgiske sangbog 1816 er de otte fjernet som "misforståelige".

¹⁴ Se herom De ældre Vækkelser s. 58 ff.

¹⁵ Bl. 8v.

¹⁶ Bl. 12r. Det af mig understregede Emanuel er skrevet med latinske bogstaver i modsætning til den normalt anvendte gotiske skrift. Samme praksis er gennemført næsten overalt i håndskriftet, hvor bibelske navne og fremmedord forekommer.

¹⁷ Bl. 29r. Tilføjelsen på bl. 30r.

Melodi: Lam du glæmer fast din smærte

1 giv et zarr og saaret hierre
effter dig din död og smærte
effter dine tusind vunder
som du fik i dödsens stunder

2 effter dine matte blikke
i din marter styk for stykke
hvordan du snart rönnet blegnet
snart i daanelse henseignet

3 hvordan dine lipper bævte
siæl og aand i angst svevte
hvor de milde öyne græder
da du saaret for mig træder

4 giv mig alt meer brand og lue
effter nöye at beskue
hvordan du dig krymper vrier
hvert et læm og blod draab svier

5 hvor du pærse karret træder
döds dug dine lokker væder
angest sved paa jorden triller
og for mig Guds vrede stiller.¹⁸⁾

Den sidste tekst, jeg vil præsentere, er et digt, der i sig rummer en stor part af herrnhutismens billedsprog. Samtidig opnås gennem den enfoldige stil og det dybt eksistentielle indhold et karakteristisk billede af den troendes inderlige forbundethed med sin Frelser:

Nr.37

Melodi: af höyheden oprunden

1 Der smager for en Syndig Brud,
hel sødt naar hinds mand og gud,
mon hinde stæds omarme,
naar kraften af hans marterliing
til Siæl og legem deler sig,
til lægedom og varme,
Ja, Ja, *da da* mand sig glæder
öyer væder, for mand nyder
der som siæl og legem fryder.

2 der for Eens syndige natur,
er ræt een sikker salig Cur,
Een balsom for Eens hierte,
Een kilde til et evigt liv
det Eneste *Præservativ*
mod sygdom fald og smærte
vort bad, og mad,
aandens næring, siælens tæring
Hyttens Lykke,
raad mod alt som den kand tryke.

3 naar lamet En saa gienem gaar
da blir mand som mand sövniq var
og som mand salig drömte
mand ligger for hans blodig foed,

¹⁸ Bl. 26r.

og önsker mand ey mer opstoed,
men eller alt for glæmte
hvor det, ey ræt,
kand begribe, vil ieg give
raad at höre,
hand maa Lamets Liig anröre.

4da blir ey öyet længe tör
I hvad mand taler hvad mand spør
da flyder det i taarer,
naar mand kuns hör om Lamets sved
om blod-saar og hans kiærlighed,
det er hvad hiertet saarer,
ak Lam, min mand,
mig bevare med din skare,
saa hen smættet
og i dine saar indættet

5 ak Lam hvad var ieg arme dog
om du et öyeblik undrog,
mit hierte din bevaring,
da svömte ieg i udselhed,
men ieg ey önsker dene nöd,
at kiænde af ærfaring,
du maa, da saa –
dybt mig siule, i din huule
I din siide,
at mig indtet der fra slider¹⁹⁾.

Tilbage står endnu et problem, som jeg ved denne lejlighed har undladt at undersøge nærmere, nemlig hvor alle disse håndskrevne tekster kommer fra. Der kendes adskillige eksempler på, at lægmand selv har forsøgt sig som digter. Hvis der er tale om en sådan, var det jo naturligt at benytte trykte sangbøger som forlæg for form, stil, billedbrug og indhold. En mere realistisk mulighed er vel, at der er tale om afskrifter, eventuelt omredigeringer, fra trykte sangbøger. Ifølge Urban Schrøders oplysninger er den trykte bog i bindet jo netop et uddrag af en mere omfattende samling²⁰⁾, og denne samling og andre af samme art kan have været kendt i det miljø, hvor bindet er opstået. Med vor viden om, at der i Øsløs var et regulært brødersocietet med egen forsamlingsaal, må vi næsten regne for givet, at denne menighed har benyttet trykte sangbøger. Det understreges endvidere af melodiangivelserne, der ofte står på tysk eller både på tysk og dansk, at vi må regne med, at en del af teksterne er oversatte fra tysk, præcis som i de store trykte sangbøger. Løsningen af dette problem vil jeg lade stå åben,²¹⁾ idet den foreliggende lille bogs funktion som brugsbog og - for os - som dokument for mig har været det centrale.

LITTERATUR

Anders Pontoppidan Thyssen: De ældre jyske Vækkelser (= Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det nittende århundrede. Bind IV, København 1967).

¹⁹ Bl. 17v og 18r. Ordet *Præservativ* betød også dengang forebyggelse.

²⁰ Alle de håndskrevne tekster foreligger i maskinskrivet kopi hos mig. Interesserede kan låne et sæt.

²¹ Problemet blev forelagt Torsten Balle, Torsted, kort før hans død. Men han kunne ikke ud fra sin viden om pietismens og brødremenighedens virksomhed på enen bidrage til en afklaring.

Frands Ole Overgaard og A. Pontoppidan Thyssen: De senere jyske Vækkelser (= Vækkelsernes frembrud etc. Bind V, 1970).

F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland (Teologiske Studier Nr. 5)1944.

Bibliotheca Danica Bd. I. Kbh.

Kirkehistoriske Samlinger 4, V og 5, I.

J. Lundby: Hermhutismen i Danmark, 1903.

Historisk Årbog for Thisted Amt 1906, 1915, 1916.

Bidrag til hermhutismen i området desuden i årbogen 1945, 1946 og 1965.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og V. Hanherred 1982, side 42-56).